

ПРАВОВА ДЕРЖАВА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

У статті проаналізовано особливості становлення та розвитку правової держави та громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: держава, правова система, громадянське суспільство.

Громадянське суспільство та правова держава формувалась на протязі багатьох років. У процесі історичного розвитку держава і суспільство постійно збагачувались та ускладнювались новими структурними елементами та зв'язками. Завдяки цьому вони досягали нових вершин. Та на певному етапі становлення цивілізації зароджується цивілізоване суспільство, яке вже потім стає основою для творення правової держави.

Вибір і конституційне оформлення демократичного вектору розвитку політичної системи в поєднанні з правовими засадами державності не мають альтернативи.

В Україні громадянське суспільство й правова держава «з'являться» автоматично. Їх дійсне наближення та реальна розбудова будуть вимагати не тільки певного історичного часу, але й, що найбільш важливо, свідомого руху до цього, так нібито, бажаного устрою суспільного буття. Окрім того, враховуючи історичний досвід становлення громадянського суспільства та правової держави в різних країнах, можна стверджувати, що в Україні є шанс втілити цю ідею в реальність.

Проте, це можливо за певних умов: по-перше, ми цей досвід засвоїмо в достатньому обсязі і неупереджено; по-друге, що будемо діяти адекватно, послідовно і неухильно при вирішенні цієї складної та масштабної задачі. З огляду на це особливої актуальності набувають теоретичні питання вчення про правову державу та громадянське суспільство, які ми маємо висвітлити в цій роботі.

Отже, що ж означають поняття «правова держава» і «громадянське суспільство»? Правова держава — це форма організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя належить правовому закону. У правовій державі всі державні органи і громадяни однаково відповідають перед законом. В ній реалізуються всі права людини; здійснюється розподіл

влади на законодавчу, виконавчу, судову. Тобто це така організація суспільства, де закон і правовий порядок мають пріоритет над державою та іншими інститутами політичної і соціальної влади, а не навпаки. А основні права особи та її соціальна безпека складають зміст свободи, заснованої на законах, які приймаються і піддаються зміні законним шляхом.

В правовій державі діють справедливі закони, де усі люди рівні перед законом і судом, втілюється принцип верховенства права, забезпечуються права і свободи людини, гарантується принцип недопустимості звуження існуючих прав і свобод людини, та відповідальності влади перед людиною, а реалізація принципу розподілу влади забезпечує гармонізацію державного управління, злагоду в суспільстві та створює умови недопустимості зловживань та повороту до гіршого.

Громадянське суспільство — це сукупність недержавних організацій, які представляють волю та інтереси громадян. Воно включає в себе сім'ю і приватну

сферу, тобто «третій сектор» суспільства паралельно з державою та бізнесом. Елементами громадянського суспільства є різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють всі сфери суспільного життя.

Ці твердження є майже аксіоматичним є твердження, тому що держава і державні інтереси не збігаються з суспільством і суспільними інтересами. Адже громадянське суспільство, при умовах тоталітарної влади, держава фактично підкоряє собі суспільство, пронизуючи його суцільним контролем. Щоб побачити протилежність інтересів держави і громадянського суспільства, необхідно більш конкретно дослідити ознаках першої і другої.

Традиція протиставлення держави і суспільства укорінена ще в античних часах, коли Аристотель у полеміці з Платоном, як автором однієї з найбільш давніх авторитарних утопій, обґрунтував тезу про одвічність держави як інституту правління «кращих» і відмінність від державних функцій інститутів приватного і громадського життя, сім'ї, суспільних об'єднань, союзів тощо.

Надалі у ході історичного процесу, зокрема, у добу середньовіччя, ця ідея декілька загубила свою гостроту, оскільки популярними на якийсь час стали ідеї У епоху ренесансу і Нового часу знову піднімається тема співвідношення теократичного і теософського сорту, у яких обговорювалися питання, наприклад, «граду земного» і «граду небесного», як у випадку з Августином Блаженным.

Це в працях Т. Гоббса, Ш. Монтеск'є, Ж-Ж. Руссо й інших мислителів-просвітителів відзначається про державні інститути правління, влади і приватного життя, тобто сфери, які є визначенням громадянського суспільства.

Доктрина громадянського суспільства була тісно зв'язана з «концепцією природних прав» людини, із котрої закономірним чином висовується ідея «суспільної угоди» як принципово нова парадигма державознавства, відповідно до якої держава втрачає ореол святості або надлюдської властивості, а є справою рук і думок самих людей. Ця ідея заклала початок генерування нової схеми співвідношення «людина-держава» і «держава-суспільство», що власне з цього часу починає усвідомлюватися як громадське суспільство, що у порівнянні з державою має свої інтереси і сферу інтересів. В основу цінностей громадянського суспільства був покладений ліберальний світогляд, відповідно до якого покликанням держави є захищати свободу і власність громадян. Саме ж життя громадян відповідно до уявлень лібералізму далеко не цілком покривається державними обов'язками, більш того службова роль держави, що тут знаходить своє обґрунтування, приводить до того, що громадянська ідея в ієрархії цінностей правового світогляду стає вищою у порівнянні з державою Таку думку чи не вперше проголосила Ш. Монтеск'є.

«Поява, у такий спосіб потужного правового світогляду, що підтверджувалася Обґрунтуванням системи природних прав людини, концепцією «суспільної угоди», усамостворенням сфери громадянського життя, привела і до появи нової концепції держави, а саме – концепції правової держави, що стало новим явищем у суспільній філософії, а не тільки політичній філософії Нової доби». [1]

Традиція розділяти життя й інтереси на приватні і загальні, тобто державні, знаходить своє продовження як у працях Гегеля, так і Маркса, де ці інтереси розглядаються як протилежні. Далі революційні вибухи, боротьба за стани потрясли європейський континент протягом XVII - XVIII століть із теоретичної площини перемістили це питання в площину політики і права. Владні монархи змушені були рахуватися з різницею державної і приватної сфери, яка стала історичним завоюванням демократичних принципів суспільно-політичного життя, обмеження авторитарної свободи правителя. В цей період сформувалося уявлення про громадянське суспільство як про межу державної влади, обставину, що стримує її безперестанне прагнення до абсолюту, авторитарності. Формувалося і саме громадянське суспільство.

Таким чином, історія формування поняття про громадянське суспільство і твердження його основ на практиці охоплює тривалий проміжок часу і завершується по суті епохою трансформації монархічних і авторитарних режимів правління класичного порядку в новоевропейські демократії, що по суті є представницькими органами громадянського суспільства, які печуться про загальні інтереси і загальні справи підданих. [2]

З огляду на ці й інші обставини, можна уявити декілька узагальнено головні ознаки громадянського суспільства. Такими, на наш погляд є: автономна структура соціуму, що перебуває з мережі асоціацій і корпорацій; система своєрідної ієрархії цінностей, що будується на пріоритетах громадянських цінностей у порівнянні з державними; пріоритети приватного життя; цінність свободи вибору і можливість його здійснювати; повага до індивідуальності кожної особистості; неформальне регулювання статусних відношень, що носять безпосередній людських характер приятельських або партнерських відношень тощо.

Отже, не зважаючи на істотні відмінності, що зустрічаються, коли ми аналізуємо структуру і функціональні ознаки держави і громадянського суспільства, змушені відзначити, що відмінності не значать повної протилежності або антагонізму цих двох щодо автономної ланки суспільного буття. Обидва вони є проявом процесу соціальної самоорганізації людини в процесі життєдіяльності. Громадянське суспільство як окрема, відносно автономна структура, що функціонує по принципах самоорганізації, має дещо інший субстрат, не як суспільство в цілому і його окремі соціальні шари і класи, а індивіди і малі або середні групи, що створюють і діють на основах свого приватного інтересу.

Термін «Держава права» - Rechtsstaat – виник в німецькій державі. Його винайшов вчений К.Т. Велькер «Кінцеві підстави права, держави і покарання» у 1813 році. Теорія правової держави є інтегративною, синтетичною, складається з цілого ряду самостійних концепцій, кожна з яких має свою історію розвитку (а деякі розроблялися і продовжують розроблятися практично незалежно від теорії правової держави). Об'єм цього питання в такій його постановці безмежний. Тут можна говорити про виникнення, становлення і розвиток ідеї підпорядкування держави праву, теорії демократії, народного суверенітету, теорії поділу влади, теорії природних прав

громадян і інших існуючих в історії політичних і правових доктрин, автори яких намагалися відшукати кращий, справедливий стосовно людини державний устрій.

В історії розвитку теорії правової держави як самостійної цілісної наукової доктрини можна виділити ряд етапів.

1. Розробка окремих фрагментарних положень теорії правової держави в політико-правовій думці Древньої Греції, Древнього Рима, у середні віки – до XVI століття Протагор, Сократ, Платон, Аристотель, Полібій, Цицерон, Фома Аквінський, Мартін Лютер, Данте Аліг'єрі та ін.)

2. Обґрунтування концептуальних положень теорії правової держави в Новий час, у період буржуазних революцій, у період зміни традиційних держав державами конституційними – XVI-XVIII століття. (Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант, Г.В.Ф. Гегель та ін.)

3. Становлення теорії правової держави як цілісної філософської і політико-юридичної концепції. Розуміння «правової держави» як особливого стану державного устрою затвердилося в німецькій літературі по державному праву в першій половині XIX століття в працях К.Т.Велькера, Р. фон Моля, Ф.Ю. Штала, Р. Гнайса, Л. Штайна та ін.

4. Розвиток теорії правової держави в другій половині XIX століття, у XX столітті. В даний час правова державність - невід'ємна приналежність західного політичного ладу, особливу значимість доктрині правової держави додає її закріплення на конституційному рівні. У Росії до революції 1917 року теорія правової держави розроблялася в працях А.С. Алексєєва, В.М. Гессена, С.А. Котляревського, П.І. Новгородцева, Н.І. Палієнко, М.А. Рейснера і деяких інших учених. У 20-30-х роках вона була заперечена як буржуазна й активно критикувалася в радянській науковій і навчальній юридичній літературі аж до кінця 80-х років.

Із фундаментальної вимоги правової держави – пріоритету інтересів особистості в діяльності держави, принципу гуманізму – впливає ряд інших ознак:

1. Наявність розвинутого громадянського суспільства.

Без наявності розвинутого громадянського суспільства взагалі неможливо говорити про протиставлення держави й особистості, про більш-менш рівні взаємні права й обов'язки, оскільки тут держава цілком поглинає особистість. Такі держави в XX столітті одержали назву тоталітарних, а раніше – поліцейських, про які йшлося вище.

2. Визнання суверенітету народу, формування суспільством законодавчих органів держави. Споконвічно верховною владою володіє тільки народ, що делегує цю верховну раду на виборах парламенту – вищому представницькому органу держави. Лише парламенту надане право видання законів – нормативних актів, що мають вищу юридичну чинність, у яких містяться норми права, що регулюють найбільш важливі суспільні відносини. Це – принцип демократизму.

3. Розподіл влади, необхідний для запобігання узурпації влади одною особою або групою осіб. Особливо варто підкреслити незалежність судової влади, оскільки судова

влада покликана розв'язувати виникаючі в суспільстві суперечки, захищати порушені права громадян. У більш широкому плані в літературі іноді говориться про незалежність всіх правоохоронних органів, про підпорядкування їх тільки закону.

Три зазначених положення являють собою загальні засади організації державної влади, її співвідношення з суспільством.

Правова держава означає додержання певних принципів, найголовніші з яких такі:

1. Підпорядкування держави праву. Дане положення не рідко проголошується як основна або навіть єдина ознака правової держави. Це – теорія правової держави у вузькому сенсі, так вона розглядається в окремих роботах, присвячених в основному історичному аспекту дійсної проблеми. У підпорядкуванні держави праву полягає практичний зміст концепції правової держави: у діяльності державних органів не повинне панувати свавілля, ця діяльність повинна бути чимось обмежена

«Останнім часом цей принцип став доповнюватися наступним положенням: праву повинні підкорятися не тільки органи держави, але і громадяни та їхні організації. Повинна бути єдність прав і обов'язків громадян, взаємна відповідальність держави й особистості. Необхідні організація функціонування на правових засадах не тільки державної влади, але і всього громадського життя»[4].

2. Визначення пріоритету природних прав людини в діяльності держави. Оскільки природні права людини в сучасному світі знайшли своє вираження в міжнародному праві й у конституціях демократичних держав, із даного принципу випливають ще два.

3. Відповідність внутрішнього законодавства загальноновизнаним нормам і принципам міжнародного права.

4. Верховенство і пряма дія конституції.

Говорячи про правову державу і громадянське суспільство, слід зазначити, що перше охоплює більш масштабні аспекти соціального порядку, тому що об'єктом інтересів держави є все-таки загальне, загальні інтереси соціальних суб'єктів, тоді як орієнтоване на частинні фрагменти цілого, завдяки чому суспільство постає як плюральна система самодостатніх соціальних компонентів. При аналізі цих підсистем соціальної цілісності стоїть враховувати цю специфіку предметного поля дослідження, що буде сприяти більш зваженим оцінкам і висновкам щодо взаємодії і взаємовідносин між сучасною демократичною державою і сучасним громадянським суспільством.

Що ж стосується конкретно українського суспільно-політичного контексту, то мова може йти про становлення основ громадянського суспільства і демократичну модернізацію держави, що охоплює як соціальні так і етнонаціональні параметри суспільного розвитку. Торкаючись українського суспільно-політичного контексту щодо становлення і розвитку ідеї громадянського суспільства і її впливу на державницький процес, варто виходити з того, що Україна перебуває на стадії так званого «перехідного суспільства». Філософсько-політологічна парадигма «перехідного суспільства», що нині прийнята як своєрідна парадигма тлумачення й усвідомлення процесів, що відбуваються в країнах посттоталітарної доби, передбачає ряд умов, у світлі котрих необхідно розглядати явища і процеси, зв'язані як у державотворенні, так і в громадянському суспільстві. Сам стан перехідного

суспільства» зв'язаний з таким етапом у становленні соціальної системи, коли об'єднуються в рамках однієї системи функціональні і якісні характеристики і властивості різних, нерідко взаємо протилежних систем. Мова йде про різні за характером економічні уклади, типи і форми власності, стиль і спосіб життя, психології й ідеологічних цінностей. Цей стан еклектичної, мозаїкової єдності в одній системі різноспрямованих векторів свідомості, буття і діяльності в цілому грає для системи негативну роль, оскільки стримує її розвиток, порушує соціальну рівновагу, веде до конфронтації і загострення різних суспільно-політичних конфліктів»[5].

За таких умов внутрішньої диференціації, коли елементи не стільки взаємодіють, скільки суперечать друг другу, особливо ваги набувають ті суспільні, і суспільно-політичні основи, на ґрунті яких вдається утримати соціум у рамках відносної рівноваги. Основами виступають конституційні права й умови функціонування системи, у рамках яких відбувається її розвиток. А механізмом, що сприяє рухові від тоталітарно-монопольної системи влади до демократично-плюральної є становлення основ громадянського суспільства, тобто формування інститутів і структур, що є природними конкурентами державних важелів керування. За таких умов ідея громадянського суспільства виконує важливу самоорганізуючу функцію оскільки активізує людську діяльність, де формалізує суспільні відносини, збільшує потенціал людської свободи. Нагадаємо, що головною ознакою громадянського суспільства є «визнання юридичної рівності людей на підставі визнання їхніх прав і свобод, що у свою чергу робить демократичний вплив на державу як бюрократичний апарат управління, схильний експансії своєї ролі. Громадянське суспільство, що виникає спочатку на рівні ідеї, виступає з однієї сторони як інструмент «роздержавлення» тоталітарної влади, а з другого, стримуючи чинником стосовно влади.

Нагадаємо, що потужний сплеск громадянської свідомості, який потяг за собою вибух громадянської активності напередодні незалежності й у перші роки її самоствердження, надалі набув декілька іншої форми. Морально-психологічний і політичний потенціал громадянської активності, що перейшла в політичну творчість людей як громадян, згодом переходить у форму економічної і правової самоорганізації, зв'язаних не тільки з руйнуванням старого, скільки створенням нового. І саме цей етап нині переживає Україна, що їй дається надзвичайно важко, оскільки стадія економічної самоорганізації як елемент громадського суспільства передбачає придбання людиною і суспільством у цілому нових якостей соціального життя.

У першу чергу мова йде про властивість бути власником, уміння керувати і володіти власністю пр. Умовах жорстокої і ще жорстокої і мало цивілізованої приватизації, потужному впливі «тіньових» структур, що виникають і дають нерідко на позаконних основах. Цей важкий етап, що сприймається масовою свідомістю в контексті кризи соціальної системи, оцінюється як результат розвалу старого тоталітарного минулого, зв'язаного з тотальним одержавленням усіх без винятку сфер життя, несе в собі чимало ризиків і небезпек як для самої української державності, так і ще несформованого громадянського суспільства.

Слід, місце і роль ідеї громадянського суспільства в становленні українського політичного життя в першу чергу у формуванні моделі держави, відзначити і те, що цей процес відбувається в складних умовах «тіньовізації» криміналізації суспільства. Ці явища можна розглядати як соціальну плату за ідеали свободи, що мають надзвичайно шкідливий вплив на спосіб демократії й усього, що з ним асоціюється. На теоретичному рівні ця проблема, як сполучення демократичних свобод і цінностей із проявами соціальної деструкції, у свій час був предметом уваги К. Поппера. Він звернув увагу на те, що після Другої світової війни в країнах західної демократії істотно зросла злочинність. Філософ пояснював цей недолік відкритого суспільства як «слідство зловживання свободою ринку», що складає серйозну погрозу для цього суспільства. Як бачимо, не тільки суспільства за перехідним типом економіки і неструктурованою до кінця політичною системою, але і країни з досить устояними демократичними традиціями й інститутами страждають від того, що прийнято вважати «тіньовою» або мафіозною владою. Очевидно, що розвиток демократії як альтернативи будь-яким тоталітарним режимам, із необхідністю породжує це виродливе явище. Але це тільки свідчить про те, що розвиваючи основи громадянського суспільства необхідно розвивати і зміцнювати самі основні державності, здатні захистити суспільство і людину не тільки від тоталітарного диктату, але і диктату правового нігілізму, політичного хаосу, ілегалізму як принципу функціонування нелегітимних квазі-систем влади.

Звичайно, говорячи про необхідність зміцнення державної влади, конституційні важелі контролю і впливу на суспільні процеси. «На перехідному етапі встановлення нової моделі суспільного розвитку зростають функції контролю і захисного впливу держави на ті сили і структури, що складають за своєю природою пара-громадські або квазі-громадянські утворення, сформовані по принципах кланового або кланово-мафіозного походження. На державу покладаються обов'язки зміцнення фундаменту легітимності, тоді як структури й інститути громадянського суспільства, такі як багатопартійність, незалежна преса, органи самоврядування, суспільні об'єднання і рухи складають саму тканину громадянського життя. Період же суспільної трансформації дає цим рисам і особливостям державності не тільки ознак «нічного сторожа», але і певною мірою якостей рушійної сили, яка реформується у процесі демократизації, змінює і самі умови свого існування. Таким чином, у період глобальної трансформації соціальної системи ми відзначаємо два різні процеси, як-от: з одного боку - зміцнення статичних тенденцій на певних ділянках соціального буття, а з другого – обмеження сфери впливу державного втручання і регулювання суспільно-політичних процесів. Це обмеження відбувається шляхом заповнення окремих ділянок суспільно-політичного розвитку структурами громадянського суспільства»[6].

«Роль держави тут визначається спроможністю її ефективно стягувати податки з приватного виробника і шляхом бюджетних дотацій і асигнуванням зм'якшувати соціальні контрасти, знімати потенціал соціальної напруги, рухатися шляхом соціального контракту між громадянами різних суспільних шарів країни. Так позиція, а головне політика сприяє формуванню політичної нації, основою якої є правова рівність

громадян і державний патріотизм. На жаль, цього ще не вистачає української суспільно-політичній дійсності, де мають місце соціальна поляризація при слабкій ролі держави в цьому процесі. Як слідство маємо ріст ступенів соціальної напруги й ідеологічної конфронтації, що не сприяє морально-політичній консолідації української нації» [7].

З прийняттям в Україні Конституції було почато істотний крок на шляху правового забезпечення основ місцевого самоврядування, створення демократичних принципів формування влади на базі розподілу функцій між гілками влади, установлені по суті правові межі між компетенцією і прерогативами влади і правами й обов'язками громадян - суб'єктів власне громадянського суспільства. Цим самим створені достатні і необхідні передумови за для того, щоб держава, що панує над суспільством, - ознака будь-якої тоталітарної системи, - стала партнером структур і інститутів громадянського суспільства, а такою може бути лише правова держава. Але, щоб ці передумови перетворилися на реальну дійсність, українському суспільству прийдеться ще пройти значну відстань у зміцненні політико-правових, економічних і ментальних правової соціальної демократії, де права людини, з одного боку, і обов'язки і функції влади, із другого, знайдуть органічне сполучення, без чого істинно демократичного суспільства, так само як і самої влади, не існує.

Щоб здійснити необхідні кроки на шляху зміцнення фундаменту реформ, необхідно довести приватизацію власності до свого логічного завершення, тобто створити необхідну підставу для появи громадянина-власника. Без економічно вільної і суверенної людини не буває ані демократичного ладу в країні, ані правової держави, ані громадянського суспільства, що створює цю владу, контролює її і використовує найбільш раціональним чином для своїх суспільних цілей і інтересів.

У політичному аспекті це буде мати своїм наслідком подолання таких небезпечних соціальних проявів етапу переходу від авторитарно-бюрократичної держави до ліберально-демократичної як масове зубожіння, пауперизм, безробіття. Різка поляризація суспільства, що ми маємо на сьогодні, є однією з внутрішніх погроз стабільності в державі, що несе ризики не тільки державі, але й суспільству. Отже, проведення економічних реформ в інтересах більшості, а не олігархічної меншості, має на увазі зняти соціальні колізії і напругу, обумовивши тим самим трансформацію політичного радикалізму в конструктивізм цивілізованої опозиції як невід'ємної ознаки демократії і громадянського суспільства.

Ріст масштабів злочинності і правового свавілля актуалізує питання правової захищеності як окремої людини, так і суспільства в цілому. Це таїть у собі небезпеку перетворення ще не зрілого громадянського суспільства на кримінальне, з чим зрозуміло, зміритися аж ніяк неможливо. Всі ознаки і риси нинішнього українського суспільства, про які мова йшла, свідчать про драматизм демократичного вибору, зробленого Україною, її бажанням стати європейською цивілізованою країною, де гарантуються права і свободи людини, общини, а держава печеться про загальні умови їхнього існування і розвитку.

Отже, слід наголосити на тому, що основою створення і функціонування правової держави є громадянське суспільство, тобто, об'єднання вільних і рівноправних людей, кожному з яких держава забезпечує юридичні можливості бути власником та брати активну участь у політичному житті.

Між державою і суспільством має бути певна дистанція, яка й забезпечує демократію, відповідний рівень свободи суб'єктів громадянського суспільства.

Держава в сучасному контексті тільки створює передумови формування громадянського суспільства, а вже останнє – створює і контролює держава. Саме у такий спосіб забезпечується відносно самостійне існування демократичного громадянського суспільства і правової держави.

Список використаної літератури:

1. Артамонов С.Д. Правовое государство: от Монтескье до наших дней / С.Д. Артамонов // Вестник АН СССР. – 1994. – №4. – С. 34-54.
2. Боер В.Р. Правовое государство: Идея, концепция, реальность / В.Р. Боер. – СПб, 1996. – 324 с.
3. Гавриленко Г. Правова держава і правова культура / Г. Гавриленко // Право України. – 1993. – №1. – С. 4-12.
4. Кудрявцев В.Н. Социалистическое правовое государство, Коммунист / В.Н. Кудрявцев, Е.А. Лукашева. – 1988. – №11. – С. 44-45.
5. Кузнецов Э.В. Правовое государство (из истории русской правовой мысли) / Э.В. Кузнецов, В. Ф. Савельев В.Ф. // Правоведение. – 1991. – №1. – С. 36-67.
6. Лазарев В.В. Теория государства и права / В.В. Лазарев, С. В. Липень. – М., 1998. – 325 с.
7. Васькович Й. Проблеми та перспективи побудови правової держави в Україні / Й. Васькович // Право України. – 2000. – № 1. – С. 5-20.
8. Герасіна Л.М. Держава правова / Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О.Поліщук. – Х.: Право, 2015. – 156 с.
9. Анікін В. Державна етнополітика та формування громадянського суспільства / В. Анікін // Політичний менеджмент: наук. Журнал. – 2004. – № 5 (8). – С. 63-70.

Коваль О.

НАЦИЗМ У ХХІ СТОЛІТТІ

У статті проаналізовано особливості ідеології нацизму, його вплив на суспільство та державу у ХХІ ст.

Ключові слова: ідеологія, нацизм.

Нацизм – це ідеологія, що сповідує заперечення рівності націй чи рас, возвеличуючи одну націю чи расу, причому нація розглядається з цієї точки зору лише як раса.

Нацисти зображували себе і як реставраторська, і як революційна сила, проголошували себе націоналістами та водночас соціалістами. Вони не були